

נושאים בעלון

"אלול"

תקיעת שופר.

אמירת מזמור

"לדוד ה' אורי".

סליחות לבני ספרד

אמירת תהילים

שליחת כרטיס

ברכה

מתוך סדרת הספרים "לב המועדים"

יהוה לב המועדים

הלכות והליכות בענין חודש אלול

ומוסיף השל"ה; ומסתבר מאחר שהוא החודש האחרון בשנה עושים בו תשובה על מה שפגם כל השנה (ריש מסכת ר"ה).

אלול ראשי תיבות: "אשר לא צדה והאלוהים אנה לידו ושמתי לך מקום" (שמות כא יג) ביאור שאף השוגג צריך תשובה וכפרה בימים אלו והם לו כמפלט היחידי לינצל.

ופסוקים אלו רומזים לשלשה דברים שהם, תשובה, תפלה וצדקה, שצרכים להזדרז בהם בחודש זה, "ומל ה'" רומז לתשובה, "אני לדודי" רומז לתפילה שהיא רינת דודים, "איש לרעהו ומתנות לאביונים" רומז לצדקה (קיצור שולחן ערוך קכח א).

הקדמונים נתנו סימן "אריה שאג מי לא ירא" (עמוס ג ח) אריה ר"ת אלול – ראש השנה – יום כיפור – הושענא רבה, שהם ימים של רחמים וימי רצון (קיצור של"ה מסכת ר"ה)

הטעם שניתן חודש אלול לתשובה קודם עשרת ימי תשובה כדי לעשות הכנה לתשובה עליונה, משל לרופא שרצה לתת סם חזק ומשלשל מה עושה, ביום הראשון נותן לו סם חלש לרפות את בני מעיו לשלשלו מעט, ביום השני נותן לו סם חזק המשלשל יותר, כן ניתן חודש אלול לעשות בו הכנה לתשובה על ידי סליחות ולימוד חזק ממנהגו ובוה יהיה תיקון לעונות ואח"כ יבואו עשרת ימי תשובה שהם חזקים וגדולים ומטהרים לגמרי את האדם מעונותיו (ברכת חיים לרכינו יוסף חיים הפטרת נצבים).

מנהגי חודש אלול

תקיעה בשופר

מתחילין לתקוע בשופר אחר תפילת שחרית (ש"ע תקפא א)

תקיעה בשופר: יש הנוהגים מיום א' דר"ח (מטה אפרים תקפא ז), ויש נוהגים מיום ב' של ר"ח אלול לתקוע בשופר בסוף תפילת שחרית (שור תקפא א). סמך לדבר (תהילים פא ד) תקעו בחודש שופר" משמע

"מר"ח ואילך הם ימי הרחמים והסליחות וימי רצון ויש לכל אדם לעורר לבו בתשובה ולעשות לכפר את אשר חטא על הנפש מיום היותו ולמען יזכה בהשפטו כשבת המלך על כסא דין ביום הרת עולם" (מטה אפרים תקפא א).

חודש אלול הוא חודש הרחמים והסליחות וימים אלו מיוחדים לעשיית תשובה (שור תקפא), והטעם: משום שבו היום עלה משה רבנו למרום לקבל לוחות אחרונות, ונשתהה שם ארבעים יום וירד בעשירי בתשרי שהיה אז גמר כפרה, ומאז הוקדשו ימים אלו לימי רצון ויום העשירי בתשרי ליו"ב (שור לבוש תקפא א, קצוש"ע קכח א).

הטעם שנקרא חודש אלול

לפי שאלול משמעותו חיפוש וכמו שתרנגם אונקלוס את הפסוק "ויתרו את הארץ" ו"ואלולן ית ארעא" (אונקלוס במדבר יג, ב). דהיינו שבהודש זה אנו מחפשים אחר עוונותינו על מנת לחזור בתשובה כמו שנאמר (איכה ג, מ) "נחפשה דרכה ונחקרה ונשובה עד ה'" (תולדות האדם פרשת כי תבוא בשם מהרח"ו ז"ל).

דורשי רשומות אפרו

אלול ראשי תיבות: אני לדודי ודודי לי (שיר השירים ו ג). שהוא רמז לתפילה שהיא רינת דודים, וסופי תיבות ד' יודים שהם ארבעים כנגד ארבעים יום עד יום כיפור (ב"ח תקפא ב).

אלול ראשי תיבות: "איש לרעהו ומתנות לאביונים" (אסתר ט כב) והוא רמז להרבות בימים אלו בצדקה ובמתנות לאביונים ובגמילות חסדים בין איש לרעהו (א"ר תקפא א).

אלול ראשי תיבות: "ומל ה' את לבבך ואת לבב זרעך" (דברים ל ו) שהחודש הזה הוא זמן המסוגל למילת הלב שזה תשובה (בעל הטורים דברים ל ו).

חודש שלם ומוזה הטעם נהגו לתקוע ביום ב' דר"ח דאז הוא ל' יום עם ב' ימים של ר"ה (מטה משה תשעח). בני ספרד לא נהגו לתקוע תקיעות אלול.

הטעם שתוקעים בשופר: מפני שבו ביום עלה משה רבנו למרום לקבל לוחות אהרונות, והעבירו שופר במתנה שמישה עלה להר שלא יטעו ישראל עוד אחר ע"ז, כמו שטעו בראשונה שטעו בחשבון הימים ועשו עגל, וא"כ על ידי השופר נתעלה ה' יתברך ונתיירא שנמנעו ישראל מלהטוא, ועל זה נאמר בתהילים (מז 1) "עלה אלוהים בתרועה". לכן אנו תוקעים כדי למנוע את העם מחטא ועון, כיון שעכשיו קרב הזמן של יום הדין שבו הקב"ה יושב ודן את העולם כלו והרי הוא בעבור סוד מרע (לבוש תקפא א).

טעם אחר: כדי לעורר את הלבבות ע"י קול השופר שיחזרו בתשובה כדכתיב (עמוס ג 1) "אם יתקע שופר בעיר והעם לא יחרדו" משל לדבר מלך כשבא לצור על העיר וכן הצופה על המגדל כשרואה חיילים באים על העיר דרכו להריע ולתקוע להזהיר את העם שיהיו על משמרתם (מהרי"ל מנהגים).

טעם אחר בתקיעה: כדי לערבב השמן שלא ידע מתי חל ראש השנה (סוד תקפא א), הלבוש כתב קצת בשונה: כדי לבלבל השמן שיזכור יום דינו לעתיד לבוא (לבוש תקפא א).

טעם אחר: כדי שיהיה התוקע רגיל בתקיעות של ר"ה ולא יבוא לידי טעות (דרשת מהר"ח או"ז ר"ה, מנהגי מהר"ם מרוטנברג).

טעם אחר: כדי להנך התינוקות, טעם אחר: שידעו שדורשים בהלכות החג קודם החג ל' יום (הנהגות הרד"ל על פרד"א פמ"ו).

רמז למנהג לתקוע בחודש אלול על פי מה שהביא הבית יוסף בסימן תכב בשם הגאונים רמז לאמירת הלל בר"ח ממזמור תהילים קג "הללו אל בקדשו" י"ב פעמים הללו כנגד י"ב חודשי השנה ולכן כופלים כל הנשמה כנגד חודש העיבור [אדר ב'] ולפי זה "הללו בתקע בשופר", מכון כנגד חודש אלול (קצה המטה תקפא ב).

הטעם שתוקעים פר"ח

לפי שהוא דמיון לבעל חובו שנותנים לו ב"ד זמן ל' יום כדי למצוא כדי גאולתו להפטור מנוגשיו, כמו כן נותנים לאיש הישראלי זמן להכין עצמו ל' ימים קודם יום הדין בתשובה, תפילה וצדקה, כדי לתקן מה שפגם (אלף המגן תקפא יא).

הטעם שתוקעים בתפילת שחרית

לפי שעלית משה למרום הייתה בהשכמה (מהרי"ל) טעם אחר: לפי שאז כולם נמצאים בבית הכנסת, טעם אחר: לפי שעדיף לתקוע קודם שיוצאים בני אדם למלאכתן כדי שיעשו מלאכתן בדרך התורה (אגרו"מ האו"ח ח"ד ס כא אות ה).

עמידה בתקיעות

אין צריך לעמוד בתקיעות אלו, ומה שנוהגים לעמוד משום שבדרך כלל הוא במקום דבלאו הכי עומדים (שו"ת שבט הקהתי ח"ג קפא, קובץ פסקים ותשובות אלול תשרי עמוד מז).

חובת הציבור: מצוות תקיעת שופר בחודש אלול חובה על הציבור דומיא דקריאת התורה ולא על המתפלל היחיד, ציבור שלא תקעו בשחרית יש כתבו שצריכים להשלים, והטעם לפי שהסיבה שתוקעים שחרית לפי שהתקנה היתה לתקוע רק פעם ביום ותקנו לתקוע בבוקר לפי שהכל מצוים בבית הכנסת, או לפי שתוקעים קודם צאתם למלאכתם, ולכן אם שכחו שחרית צריך לתקוע במנחה מעיקר הדין כדי לתקוע פעם אחת ביום (אגרו"מ האו"ח ח"ד ס כא אות ה). ומהו הגריש"א כתב שאין ענין להשלים את התקיעות אחר מנחה (הליכות והנהגות תשרי עמוד 3, ציץ אליעזר ח"ב סימן מה).

נשים: נשים אין צריכות לשמוע תקיעות אלו (פסקים והנהגות אלול תשרי עמוד יז).

הטעם שתוקעים כל החודש אע"פ שבזמן שמישה רבנו עלה למרום תקעו רק בר"ח

בכדי לעורר את העם בתשובה, כדכתיב (עמוס ג 1) "אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו" (סוד או"ח תקפא). טעם אחר: כיון שהתחילו סוד מרע תוקעים גם כן כל החודש שיעשו טוב, וסמך לדבר (תהילים פא-ד) "תקעו בחודש שופר" משמע שנתקע חודש שלם והוא כדי לעורר העם שיעשו תשובה על הראשונות (הלבוש תקפא א).

הטעם שמפסיקים בערב ראש השנה

כיון שבשלושים יום כיון דדש דש דהיינו שבל' יום רצופים הדבר נעשה טבע אצל האדם ולא ישפיע עליו יותר [כמו שמצאנו אצל מיטום (ניסין נ, ב) שלאחר ל' יום התרגל לשמיעת הכאה] ולכן מפסיקים בערב ראש השנה (הגר"א בפירושו על ספר יונה פרק ג פסוק ג). [עוד טעמים עיין בלב המועדים]

הטעם שאין תוקעים בעשרת ימי תשובה: לפי שטעם התקיעה הוא כדי לערבב השמן שלא ידע מתי ר"ה ועשרת ימי תשובה הם אחר ראש השנה ולא שייך טעם הנ"ל (פרישה תקפא ג).

טעם אחר: משום שנראה כמוסף על המצוות דומיא לישן בשמיני עצרת בסוכה (דברי ישראל ח"א קנ"ב בשם לקח"ח ח"ד גיליון תקפ"א ס"א).

הטעם שתוקעים רק תשר"ת ולא מוסיפים תש"ת ותר"ת

הב"ח (תקצ"ג) הביא את דברי הערוך שכתב דבכל פעם שתוקעים צריך לתקוע תשר"ת תש"ת ותר"ת, והטעם: משום שאם יתקעו רק תשר"ת לבד או רק תש"ת ותר"ת לבד עלולים למעות שזה עיקר התקיעות, וכתב דלפי זה גם בהודש אלול יצטרכו לתקוע כך.

והטעם שלא נהגו כן לפי שמצד ההלכה סני לתקוע בחזרת הש"ץ רק תשר"ת כמש"כ הרמ"א בסימן תקצ"ב, ואע"פ שאין נוהגים כן, באלול סמכינן על דברי ר"ת (ב"ח שם).

הטעם שאין מברכים על תקיעות של חודש אלול

משום שהוי רק הכנה לתשובה (שו"ת רבבות אפרים חלק א סימן שצ"ג), טעם אחר: כמו שמצאנו בשמיני עצרת דיושבים בסוכה ואין מברכים והטעם משום שלא יראה כבל תוסף ה"ה הכא אין מברכים כדי שיהא ניכר שהתקיעות הם רק לקיים המנהג ולא למצווה (שו"ת תשובות והנהגות חלק ד סימן קל"ד).

טעם אחר: לפי שתקיעות אלול הם רק הכנה לר"ה, שתקיעות אלול נועדו להכין את הלב כדי שנוכל לקבל התקיעות דר"ה, ואין מברכים על הכנה למצוות, וסומכים על הברכה של עיקר המצווה שהם התקיעות של ר"ה (אדמו"ר רבי אברהם מסוכטשוב נאות דשא).

ברכת שהחינו: הטעם שאין מברכים שהחינו על תקיעת זו לפי שאינו אלא מנהג, ועוד שאין הנאת הגוף (קונטרס תשובות והנהגות עמוד מד).

לדקדק בתקיעות חודש אלול

יש אומרים שאין מדקדקים בתקיעות אלול שיהיו תקיעות כדין תקיעות של ר"ה (ריטב"א רה כו, ב ד"ה אמר לוי הגר"ש קמייצנקין).

יש אומרים: שלכתחילה יש להחמיר בתקיעות אלול שיהיו כדין (שו"ת שבט הקהתי ח"ג ס' קפ"ג אות ד).

סון בתקיעות אלול

יש אומרים: לכתחילה יש לגדול לתקוע, והטעם: מפני כבוד הציבור (הגר"ח"ק הובא בספר האלולאים קודש לה' פרק ה' הערה 252).

יש אומרים: שצריך שכל התקיעות צריכות להיות לכתחילה כמו בר"ה לפי זה יש להקפיד שקמן לא יתקע (עיין שו"ת שבט הקהתי ח"ג ס' קפ"ג אות ד).

אמירת מזמור "לדוד ה' אורי וישעי" (תהילים כ)

"לדוד ה'": נהגו בני אשכנז לומר בתפילת שחרית וערבית מזמור (תהילים כו א) "לדוד ה' אורי וישעי", ובנוסח ספרד נהגו לאמרו בתפילת מנחה אחרי "עלינו לשבח", ואומרים עד שמיני עצרת ועד בכלל (מטה אפרים תקפ"א ו, קצוש"ע קכ"ב), ומנהג בני ספרד שלא לומר מזמור זה כלל, ומנהג הגר"א שאומרים רק בשחרית, ואין אומרים בערבית.

תחילת אמירתו: יש שמתחילים מיום א' (ספר תניא), ומנהגו להתחיל ביום ב' דר"ח (קצוש"ע קכ"ב).

הטעם באמירת מזמור זה ע"פ במדרש שוחר טוב, (תהילים כו פ"ס ד) "אורי" – זה ר"ה, "ישעי" – זה יו"כ, "כי יצפנני בסוכה" – זה סוכות (אלף למטה תקפ"א ס"ק ו).

יש שדחו טעם זה, והטעם דאטו כל הפסוקים בתנ"ך שנדרשים על ראש השנה ויו"כ יקבעו בסידור לאמר את כל המזמורים פעמים ביום (ר' אברהם דוד לאוואיש בספרו שער הכולל).

טעם אחר: לפי שבמזמור זה יש י"ג שמות הויה שהם כנגד י"ג מידות של רחמים שהם מאירים בימים אלו (כפנים יפות בפרשת אחרי מות ויקרא מז"כ בתוד"ה וכתב).

טעם אחר: במזמור זה נאמר בפסוק יג "לולא האמנתי וכו' לולא אותיות אלול (אוצר כמ"י סימן ס).

טעם אחר: במזמור זה נאמר: "אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח". "זאת" בגמטריה 408, כמנין: צום, קול, ממון, שהם תשובה, תפילה וצדקה, אשר בכוחם להעביר את רוע הגזירה, כנאמר בתפילות הימים הנוראים (הליכות עולם סימן תקפ"א סעיף י).

טעם אחר: דאמרינן בתענית (ה, ב) דאין לבקש על שני דברים כאחד דאינו נענה אפילו על אחת מהם, וקשה שהרי בר"ה ויו"כ מבקשים כמה בקשות, אך ביאור הענין לפי שכל הבקשות כונתם לדבר אחד לעבודת ה' שלא יהיה שום מניעה בעבודת ה', וזה שאמר דוד המלך אע"פ שבקשתי הרבה בקשות אחת היא, אחת שאלתי מאת ה' ולא יותר, שבתתי בבית ה' כל ימי חיי, ולפיכך אמרינן אותו בחודש אלול ותשרי שאז אנו מבקשים מהש"ת הרבה בקשות ובכך שאומרים "לדוד ה' אורי" ובו הפסוק "אחת שאלתי מאת ה'" מגלים אנו דעתנו שבקשותינו אחת היא וכדאי שתתמלא (ספר שארית מנחם מהרה"ק מוישווא עפ"י פירושו של הפנים יפות על הפסוק אחת שאלתי).

מקום אמירתו

ישנם מנהגים רבים היכן לומר פרק זה בתפילה

סליחות לבני ספרד

בני ספרד: מתחילים באמירת סליחות מראש חודש (ש"ע תקפ"א א) והטעם: לפי שמשנה רבינו עלה להר סיני לקבל לוחות אחרונות והעבירו שופר במחנה משה עלה להר שלא ימעו עוד אחר ע"ז והוי עת רצון (משנ"ב ריש תקפ"א), טעם אחר: כשם שאמרו חז"ל "דורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלושים יום" (פסחים דף ו.ו.), כמו כן ראוי להקדים שלושים יום קודם ר"ה להרבות בתפילה ותחנונים ולעורר הלבבות לתשובה (חיבור התשובה למאירי עמ' 260).

אמירת תהלים

אמירת תהלים: נוהגים בכל יום של ימי החול מראש חודש אלול ואילך לומר אחר התפילה עשרה מזמורי תהלים בציבור (משנ"ב תקפ"א ס"ק יג), ואין המנהג לומר בציבור ואין מתחילים בר"ח לפי שאין אומרים סליחות ותחנונים בר"ח (משנ"ב תקפ"א ס"ק א בשם הפרי מגדים), ומכוננים לגמור ספר התהלים ב' פעמים לפני ראש השנה והוא עולה בגימטריא "כפר" (מטה אפרים תקפ"א ס"ק ח). ובעשרת ימי תשובה אומרים יותר מעשרה פרקים כדי לגמור כל התהלים פעם שלישית לפני יו"ב (מטה אפרים תקפ"א ס"ק ח).

אמירת היה"ר: ביה"ר שאומרים לפני אמירת תהלים ראוי לדלג תיבות "שבהם שבעים שנה", והטעם: לפי שהוא שפת יתר שאין נראה לתת קצבה לשנותיו דשמא מן השמים ירחמו עליו להאריך ימיו ויגיע לגבורות, וכיון שאין אומרים ספר שלם י"ל ביה"ר אחר התהלים "בזכות מזמורי תהלים שקראנו לפניך" (מטה אפרים תקפ"א אלף למטה ס"ק י, משנ"ב ס"ק יג).

בדיקת המזוזה

אנשי מעשה נוהגים לבדוק את המזוזות בחודש אלול מדי שנה בשנה (מטה אפרים, קיצור שולחן ערוך קכח ח).

שליחת כרטיס ברכה

המנהג לשלוח איש לרעהו כרטיס ברכה עם איחולים לבנים לקראת יום הדין

ישנם המתנגדים למנהג הזה, והטעם: משום שהמנהג הזה בא מהאומות ויש בזה משום הכליה בדרכיהם וצריך לבטל (אוצר מנהגי ישראל תחילת דיני ראש השנה בהערה).

הטעם שאין לחוש לחוקות הגויים: כיון שאין עושים כן כדי להידמות להם אלא לאחל איש לרעהו ברכת גמר התימה טובה (שו"ת נחלת פנתם ח"ב סימן לו).

שחרית: יש שאומרים אחרי חזרת הש"ץ ותחנון קודם חצי קדיש וי"א אחר חצי קדיש (קצה המטה תקפ"א ס"ק מז), והטעם: לפי שטעם אמירת מזמור זה לפי שיש בו כוונת י"ג מידות של רחמים ולכן יש בו י"ג שמות הוי"ה, לכן אומרים זאת אחר שמו"ע כמו שאנו אומרים בכל השנה י"ג מידות אחר שמו"ע (משמרת שלום תקפ"א א ג), טעם אחר: כדי שלא להרבות בקדישים.

אחרי שיר של יום (משנ"ב תקפ"א ס"ק ב) ובר"ח ובשבת אומרים אחר תפילת שחרית יחד עם שיר של יום של שבת ור"ח, והטעם שנאמר אחרי שיר של יום: לפי שתדיר ואינו תדיר תדיר קודם (ממ"א שם ו).

בדינינו: יש לומר קדיש בין שיר של יום לדוד ה', והטעם: כדי שלא יראה שגם לדוד ה' הוא חלק משיר של יום (משנ"ב שם ס"ק ב).

אחר "עלינו לשבח" אחר "תקיעת שופר": בנוסח ספרד שעלינו הוא סיום התפילה אומרים אותו אחר עלינו, והטעם: כדי להסמיכו לתקיעת שופר (קצה המטה תקפ"א ס"ק מז), ומנהג אשכנז: אחרי "קווה אל ה'" ונראה מהטעם כדלעיל.

קדיש אחר "לדוד ה'": יש שנהגו שלא לומר קדיש אחר לדוד, והטעם: כדי לא להרבות בקדישים (הערה שעל פסקי סידור הרב).

ביום שמתפללים מוסף: נוסח ספרד שאומרים שיר של יום אחר שחרית אומרים לדוד אחר גמר תפילת שחרית קודם אין כמוך או אתה הראת, ומקדים שיר של יום מפני שתדיר ואינו תדיר קודם (מטה אפרים תקפ"א ו).

מנחה (מטה אפרים תקפ"א ז, משנ"ב שם ס"ק ב)

יש אומרים: לפני "עלינו לשבח", והטעם: כדי לא להרבות בקדישים, ויש אומרים: אחר "עלינו". והטעם: נראה לומר משום תדיר ואינו תדיר תדיר קודם (חיי משה תקפ"א ב).

מעריב: אחרי עלינו לשבח (אלף המגן תקפ"א ו) ומנהג הגאון לא לומר בערבית כלל.

קדיש בתרא: יש אומרים: שיאמרו אחר אמירת לדוד ה', והטעם: לפי שברכו נתקן למאחרים לבוא לכן כל מה שאפשר לאחרי אמירתו מאחרים (הגרה"ק בשם החזו"א הובא באורחות רבנו ח"ב ר"ה עמ' קסה).

ומנהגינו: לומר ברכו אחר עלינו לשבח, והטעם: להראות שאמירת לדוד ה' היא הנוסחה מיוחדת (דברי יוסף עמ' קפ"א בשם הגר"ש דבליצקי).